

L'església catalana a l'alta edat mitjana

per
Josep M. Salrach

DE L'ESGLÉSIA VISIGÒTICA A LA CAROLINGIA

Cristianisme i islamisme

L'establiment del domini sarraí a la Península no va suposar un impediment per a la pràctica del catolicisme, però, en general, es pot afirmar que, a les àrees on aquest domini fou secular, el catolicisme perdé posicions davant l'islam fins a desaparèixer o quasi, i que a les zones conquerides més aviat a l'islam els fenòmens d'invasió sarraïna, domini sarraí i conquesta cristiana, amb els trasbalsaments consegüents, foren suficients per anorrear les bases organitzatives i ideològiques de l'Església hispano-visigoda anterior. Aquest fou el cas de la Catalunya Vella.

Tanmateix, no tota l'àrea geogràfica de la Catalunya Vella havia estat cristianitzada en època goda, ni tampoc l'Església hispano-goda havia assolit el grau d'unificació suficient sota la direcció episcopal. No hi ha dubte que a principis del segle VIII el cristianisme estava arrelat amb força a les principals ciutats i a les vil·les costeres o millor relacionades de la Tarraconense, però encara és menys dubtós que restava una tasca ingent a realitzar: l'evangelització d'una gran part de la ruralia, de les comarques de l'interior i de la muntanya catalana. En zones pirinenques i pre-pirinenques la batalla de la cristianització es va guanyar en el curs dels segles VIII, IX i X, durant els quals calgué que l'Església s'adaptés a noves realitats polítiques força canviants.

L'evangelització de les comarques es féu a partir de les seus episcopals, les parròquies i els monestirs segons les necessitats de cada lloc i les distintes iniciatives. Als darrers temps del domini visigot l'activitat pastoral de monjos itinerants causà preocupació a la jerarquia eclesiàstica que els considerava poc preparats, i que tenia indicis clars de que propagaven confusions doctrinals. El tema fou debatut pels concilis de Toledo de la segona meitat del segle VII. Tanmateix el domini de la situació per part de les autoritats civils godes i dels bisbes, va fer que la qüestió es considerés susceptible d'arranjament i no massa greu. Però la situació canvià radicalment amb la conquesta islàmica: la debilitat de la penetració cristiana a la ruralia, les diferències en el si de l'Església hispano-goda i la influència creixent de l'islam es van confabular per a fer molt difícil la tasca evangelitzadora. La conquesta islàmica de Catalunya es produí entre el 718 i el 720; i va tenir com a efectes immediats a nivell eclesiàstic la desaparició dels bisbats d'Egara, Empúries i Vic, i de la metròpoli de Tarragona. Els trenta anys següents —entre el 720 i els 750— els nous dominadors consolidaren llur organització i segurament es guanyaren a un sector important de la població de les zones planes. Degué ésser a la segona generació, entre el 750 i el 780, que l'expansió cultural, civilitzadora i religiosa de

L'islam va posar en perill els progressos de la cristianització, fins i tot a la muntanya pirinenca i pre-pirinenca. Per tal de fer front a aquestes amenaces, defensar la pròpia dogmàtica i qui sap si també intentar guanyar per al cristianisme els nous vinguts, en el si de l'Església hispano-goda es va desenvolupar una doctrina teològica considerada herètica per l'ortodòxia: l'adopcionisme.

Orígens de l'adopcionisme

Per a Ramon d'Abadal, l'adopcionisme sorgí en torn a la figura de l'arquebisbe de Toledo, Elipando (vers 784 - vers 798), mentre que Manuel Riu considera que el seu creador i propulsor fou el monjo Fèlix de Sant Serni de Tabèrnoles, que, abans del 780, ja hauria propagat l'adopcionisme per les valls pirinenques, en el curs d'una tasca evangelitzadora prou reixida com perquè adquirís fama de santetat, i fos elegit abat de Tabèrnoles i bisbe d'Urgell cap el 782. Tanmateix la primera formulació teològica de l'adopcionisme hispànic es troba a les actes del concili de Sevilla del 784: «Aquell que fou home entre nosaltres està unit en una sola persona amb el Verb. Però no és per Aquell que va néixer de la Verge per a qui fou creat l'univers, sinó per Aquell que és fill no per **adopció** sinó per condició, no per gràcia sinó per natura. I és per Aquell que alhora és fill de l'home i Fill de Déu, fill **adoptiu** en la seva humanitat, fill no **adoptiu** en la seva divinitat, per qui el món fou redimit». Per aquestes dates el bisbe Fèlix d'Urgell, que si no fou el creador de l'adopcionisme, hagué de resultar el seu teòleg més preclar i principal propagandista, va escriure una **Disputa de Fèlix amb un sarraí**, avui perduda, i es va servir del càrrec episcopal per a propagar l'adopcionisme per tota la diòcesi.

Apart possibles reminiscències priscillianistes i arrianes, és probable que en la formulació definitiva de la doctrina adopcionista influís directament la confrontació amb la teologia islàmica que nega la divinitat de Crist —un profeta segons ella— i la Trinitat, dogma que, segons els musulmans, converteix els cristians en politeïstes. Sembla raonable suposar que l'Església hispano-goda, amenaçada en el seu prestigi i proselitisme, per aquestes acusacions, intentés defensar la divinitat de Crist i el dogma trinitat apel·lant al terme **adopció**, referint aquest a la naturalesa humana de Jesús. De fet, al rebaijar la naturalesa humana de Crist, amb l'**adopció**, la seva divinitat s'accentuava i, amb ella, la unitat entre les persones de la Trinitat. Des del punt de vista de la teologia catòlica, portat a les seves últimes conseqüències, l'adopcionisme amenaça la realitat de la redempció i, per tant, la salvació humana.

Amb tot, és probable que el matís teològic introduït pel terme **adopció** hagués passat quasi **desapercebut** si no fos pel ferment polític que

la nova doctrina portava aparellat. Efectivament, la comunió d'idees entre Fèlix d'Urgell i els prelatats d'al-Andalus —els del concili de Sevilla de 784—, units al voltant d'Elipando de Toledo, contribuïa a mantenir la cohesió jeràrquica de l'església hispano-goda en uns moments en que la divisió política de la Península (nucli franc del nord-est, nucli astur i al-Andalus) anava en contra del manteniment d'aquesta unitat.

La batalla político-teològica del adopcionisme

En aquestes circumstàncies, establert ja el domini carolingi a Girona (785) i a les valls pirinenques, els jerarques religiosos i laics dels francs iniciaren l'ofensiva antiadopcionista centrant l'atenció en el bisbe Fèlix d'Urgell, moguts probablement més per l'interès polític de desvincular la diòcesi urgellenca de l'obediència a Toledo que pel desig de mantenir la puresa de la fe. Per voluntat de Carlemany es reuní un concili a Ratisbona (juliol-agost 792) que condemnà l'adopcionisme i envià Fèlix a Roma on aquest prelat va fer professió de fe ortodoxa. De retorn a Hispània, el bisbe d'Urgell, que no se sentia segur a la seva diòcesi, cercà refugi en territori musulmà (vers 793) on va seguir propagant la doctrina adopcionista.

Paral·lelament, els bisbes d'al-Andalus, amb Elipando al front, van celebrar un concili en el que es reafirmaren en llurs opinions i sol·licitaren la reintegració de Fèlix: «Nosaltres, contra la doctrina de que el Fill de Déu no havia estat **adoptat** carnalment ni com a home i que no havia pres de la Verge una forma vertadera i real, professem amb els Sants Pares que Aquell que és engendrat del Pare de tota l'eternitat és el seu Fill vertader, de la mateixa substància que Ell, etern com Ell; no és el seu fill **adoptiu**, és el fill de Déu no per **adopció** sinó per origen, no per gràcia sinó per natura; i a la fi dels temps aquest Fill ha pres de la Verge i per a la salvació dels homes un cos visible. Amb els Pares creiem que, fet de dona, fet sota la llei, no és fill de Déu pel seu origen sinó per **adopció**, no per naturalesa sinó per gràcia». Elipando, per la seva part, sentenciava: «Qui afirmi que el Fill de Déu no va prendre de la Verge carn **adoptada** segons naturalesa servil, afirma falsament». El terme servil aplicat a la naturalesa humana de Crist va indignar al propi pontífex que en una carta tramesa el 793 als bisbes de la Gàl·lia i d'Hispània deia: «Impius i ingrats a tants beneficis, no us horroritzeu de murmurar amb verinoses goles que el nostre Llibertador és fill **adoptiu**, com si fos un simple home subjecte a la humana misèria, i, el qual dona vergonya de dir, que és **serf**...».

L'1 de juny de 794 es reuní un magne concili a Frankfurt, que reiterà la condemna de l'adopcionisme i, per inspiració d'Alcuí de York, conseller de Carlemany, envià una epístola sinodal als prelatats hispànics. En ella els bisbes

francs afirmaven la integritat o plenitud de les dues naturaleses en la persona de Crist, i ratificaven que el nascut de la Verge era Déu i home vertader.

A la llum dels escrits d'ambdues parts es fa patent la sutil diferència teològica que oposava els adopcionistes amb els representants de l'ortodòxia. Per als adopcionistes, en la persona de Crist, la naturalesa divina era la **pròpia** («Fill de Déu per origen, per natura»), mentre que la humana resultava accidental, **adoptada** («va prendre de la Verge carn **adoptada**»). Sembla com si per als teòlegs hispans resultés inconcebible que en la persona de Jesucrist poguessin donar-se conjuntament i íntegrament, **com a pròpies**, les dues naturaleses perquè segurament opinaven que s'excluien mútuament. Posats a defensar la divinitat es creien obligats a rebaixar la naturalesa humana de Crist al nivell de l'adopció: Crist era Déu perfecte i home adoptat, és a dir, que Déu havia adoptat «circumstancialment» carn humana per a redimir el món. La perspectiva dels adopcionistes era netament teològica. En front d'aquesta opinió, els prelats del concili de Frankfurt afirmaven que en Jesucrist es donaven les dues naturaleses com a pròpies: «Déu vertader i home vertader». La seva posició, que resultà ser la ortodoxa, traduïa més una preocupació soteriològica —de salvació—, d'acord amb el principi de **quod non assumpsit non redimit**: si Crist no assumí plenament la naturalesa humana no podia redimir l'home.

Després de la condemna de Frankfurt (794), Felix d'Urgell no s'acobardí, sinó que va seguir fent adeptes a Hispània i Septimània, però dos anys més tard, es reuní un nou concili, aquest cop a Friul (796), que va definir el dogma amb més precisió: «El naixement humà i temporal no fou obstacle al diví o intemporal, sinó que en la sola persona de Jesucrist es troba el vertader Fill de Déu i el vertader fill de l'home. No un, fill de l'home, i l'altre, Fill de Déu... No Fill putatiu de Déu, sinó vertader; no adoptiu, sinó propi; perquè mai fou aliè al Pare per motiu de l'home que va assumir. I per tant, en una i altra naturalesa, el confessem per Fill de Déu, propi i no adoptiu, doncs, sense confusió ni separació, un sol i mateix és Fill de Déu i de l'home, natural a la mare segons la humanitat, propi del Pare en una i altra».

Condemnat de nou l'adopcionisme pel concili romà d'octubre de 798, la polèmica va culminar en una controvèrsia personal Felix-Alcuí, davant la cort d'Aquisgrà, en juny de 799. Després d'una setmana de pugna dialèctica, el bisbe d'Urgell es va resignar a retractar-se i dictar la seva professió de fe: «Professem que en endavant de cap manera creurem ni predicarem l'**adopció** de la carn en el Fill de l'Home, ni la nuncupació en la humanitat, sinó que confessem que Nostre Senyor Jesucrist és en les dues naturaleses, divina i humana, **propi** i **unigènit**

Fill del Pare, únic fill seu; salvades sempre les propietats de les dues naturaleses, de manera que no es cregui que la divinitat del Verb de Déu es convertí en la naturalesa humana, ni aquesta, assumida pel Verb, en la divina; sinó que les dues, és a dir, la divina i la humana, des del primer instant de la concepció en les entranyes de la Verge estan de tal manera unides en una persona singular que el que va néixer de la Verge fou fill unigènit del Pare, Déu vertader. Aquesta és la nostra professió de fe, que acceptem i sostenim després dels nostres passats errors».

L'ESGLÉSIA DE L'EPOCA CAROLINGIA

La vinculació a Narbona

Després de residir un temps al propi palau d'Aquisgrà, Felix fou «confinat» a la residència arquebisbal de Lió on residí la resta de la seva vida. La seva abjuració l'any 799 i la reevangelització de les terres d'Urgell, per obra dels arquebisbes Leidrad de Lió i Nebridi de Narbona i pel monjo Benet d'Aniana, van significar un cop mortal per a l'adopcionisme hispà i el principi de la supeditació de l'Església hispano-goda de la Catalunya Vella a les directrius dels jerarques religiosos i polítics francs. Per a Catalunya, el desenllaç de la controvèrsia adopcionista portà aparellada la subordinació de les diòcesis conquerides (Elna, Girona, Urgel, Barcelona), a l'obediència de Narbona, seu metropolitana controlada per la monarquia carolíngia. Així fou com el domini polític dels francs, al sud dels Pirineus, fou reforçat amb el control damunt de l'Església.

Desconeixem el paper que jugà en la «batalla de l'adopcionisme» el clergat de la diòcesi gironina en particular, on la ràtzia d'Abdal-Malik, el 793, degué inclinar encara més els naturals cap a la protecció i les directrius emanades de Carlemany. Però sembla lògic de suposar que, al cap d'uns anys de probable indecisió, en produir-se el triomf de l'ofensiva antiadopcionista (799), amb l'arribada a Catalunya de la missió reevangelitzadora encapçalada per Nifrid de Narbona, el bisbe Gualaric de Girona i el seu clergat devien acceptar sense excessives reserves els fets consumats. Degué ésser així com, per la participació activa dels primers comtes gironins i de l'arquebisbe Nifrid, la diòcesi gironina, juntament amb les altres de Catalunya, restà vinculada a Narbona i rebé modalitats religioses ultrapirinenques, en particular la reforma benedictina, que reforçaven aquella vinculació.

Posseïm algunes notícies documentals que il·lustren parcialment aquest procés de vinculació dins l'àrea gironina. En primer lloc sabem que fou cap el 812 que el comte Odiló de Girona féu el pas decisiu per a la introducció de la

Regla de Sant Benet al seu districte, amb la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles, que, sospitem, fou el centre propulsor de la reforma benedictina a la diòcesi gironina.

Pel desembre de 817, l'arquebisbe Nifrid de Narbona, acompanyat del bisbe Crispia de Nîmes, i actuant a l'ensem en qualitat de metropolità i de **missus** de l'emperador es presentà a Girona per procedir a l'ordenació i regularització eclesiàstica de la diòcesi, seguint les disposicions unificadores adoptades a les assemblees reials celebrades a Aquisgrà per l'agost de l'any 816 i juliol de 817. Els legats devien ser portadors del text dels tres reglaments elaborats o adoptats en aquestes assemblees: el **De institutione canonicorum**, que regulava la vida canonical dels clergues de les esglésies catedrals; el **De institutione sanctimonialium**, sobre la vida conventual femenina; i el **Capitulare monasticum**, nova carta dels monestirs de l'Imperi carolingi, basada en la Regla de Sant Benet i elaborada per Benet d'Aniana.

La visita de Nifrid a Girona, amb la presentació del **Capitulare monastieum** degué actuar com a estimulant i catalitzador del moviment monàstic en aquesta diòcesi. Coincidint amb aquesta visita, o molt poc temps després, amb la col·laboració del comte Rampó, es fundaren els monestirs de Sant Pere d'Albanyà i Sant Martí de Les Escaules.

Dins la línia d'assimilació a les noves directrius político-religioses emanades de la cancelleria carolíngia, els nous monestirs, des de llur fundació o molt poc temps després, acceptaren la superior autoritat del metropolità de Narbona. Així, quan cap al 820 morí l'abat Bonit, fundador de Sant Esteve de Banyoles, els monjos elegiren successor Mercofal, **virum venerabilem**, «amb el consentiment de l'arquebisbe Nifrid». Però aquesta supeditació a les directrius imperials no degué aconseguir-se sense vèncer una certa resistència, perquè el prestigi del monacat visigòtic del període anterior, basat, entre altres, en la Regla de Sant Fruitós, devia constituir una constant atracció per a aquells primers cenobis catalans, i una amenaça permanent per a l'uniformisme perseguit per la cort carolíngia amb la implantació de la regla benedictina. Fins i tot podríem suposar que, en un principi, les normes de vida religiosa del clergat regular no sempre s'ajustaren exactament als canons de la Regla de Sant Benet. En tot cas és indubtable que la reforma benedictina havia d'acabar imposant-se, en part per obra personal de la monarquia, la qual, en els preceptes de confirmació de béns i concessió d'immunitat (exempció d'impostos i independència respecte al poder comtal) atorgats als primers cenobis catalans, expressava sempre la seva voluntat en aquest sentit. En efecte, les peticions d'immunitat formulades als monarques carolingis pels primers abats dels cenobis cata-

lans implicaven l'acceptació de la Regla benedictina, per tal com, en aquest aspecte, una invitació, un mandat o simplement una advertència sobre quina era la regla oficial dels monestirs de l'Imperi acostuma a trobar-se al final del text dels preceptes d'immunitat, a la clàusula relativa a la lliure elecció d'abat. Significativament, els sobirans carolingis hi acostumen a dir: «I quan per voluntat divina, l'esmentat abat i els seus successors abandonaran aquest món, a fi que [els monjos] puguin trobar entre ells qui sigui capaç de regir aquesta congregació segons la Regla de Sant Benet, tinguin llicència per a escollir els abats».

L'Església catalana dels primers comtes

El clergat, malgrat l'afinitat ideològica i la disciplina que unia els seus membres, estava internament dividit. En la base, els monjos i el clergat rural, format de fadristerns de famílies pageses, tenien un nivell cultural molt baix i un nivell de vida semblant al dels pagesos aloers. En la cúspide, la jerarquia eclesiàstica depenia canònicament de l'arquebisbe de Narbona però, políticament, el segle IX estigué estretament controlada pels reis francs i des de cap al 900 estigué sotmesa a l'autoritat dels comtes catalans, que el segle X, ja independents, arribaren a disposar amb sobirania de l'**electio** o denominació i de la **vestitio** o investidura dels prelats.

El control sobre les seus episcopals del país —Elna, Urgell, Girona, Barcelona, Vic— fou cobejat per les famílies comtals en funció del poder polític inherent al càrrec episcopal i dels béns i rendes a ell vinculades. Els comtes del segle X procuraven situar al front de les diòcesis a homes segurs, sovint de la pròpia família, quan no s'hi col·locaven els mateixos: Miró Bonfill, comte de Besalú des del 965, fou bisbe de Girona des del 970 ó 971. Els comtes de Barcelona disposaven de tres bisbats (els de Barcelona, Girona i Osona); aventatjaven amb això als restants comtes catalans, entre els quals els de Besalú i Cerdanya, que, quan volien la dignitat episcopal per a un familiar, l'havien de comprar. Un cop feta la investidura del prelat, aquest feia al comte un **donum** o «donatiu» en monedes de plata, que era proporcional al valor de l'episcopat, acte de submissió que portava aparellat el reconeixement de fidelitat car els bisbes consideraven que «el comte era el seu senyor». Disposant els comtes amb plena potestat del càrrec episcopal i dels béns i rendes que li estaven vinculats, no és estrany que ja en el segle X s'arribés a pràctiques veritablement simoniaques: el 993, per exemple, es va projectar la venda de l'episcopat d'Elna, que va ser adquirit per Berenguer, fill del comte de Cerdanya Oliba Cabreta i germà del bisbe-abat Oliba.

El poder dels comtes sobre les seves esglésies respectives es traduïa també en un control

sobre els monestirs del país, els abats i abadeses dels quals designaven, directament o indirecta, a vegades entre llurs familiars. Mitjançant la nominació de bisbes i abats, l'autoritat comtal exercia ensems un control indirecte sobre el baix clero regular i secular, però també adquiria el compromís de vetllar per llur salut moral i material. Aquesta vinculació comportava per part de bisbes i prelats una col·laboració en les tasques temporals del poder comtal: en els dominis territorials de l'Església que fruien d'immunitat, bisbes i abats exercien les mateixes funcions públiques que els vicaris en llurs castells; els bisbes participaven en el control de les encunyacions monetàries; uns i altres prenen part en expedicions militars tot reclutant la host en llurs dominis; administraven justícia; i complien missions de política exterior —embaixades a Roma i a la Gàlia—. El clergat, a més, tenia per missió sostenir ideològicament a l'autoritat. Per a guanyar-se el favor i la col·laboració de l'Església, o simplement per a premiar els seus serveis, els sobirans carolingis el segle IX i els comtes catalans el segle X, atorgaren preceptes d'immunitat a monestirs i catedrals. A tenor d'aquests documents «cap delegat reial o comtal podia entrar a les esglésies, llocs i propietats de la institució objecte d'immunitat, ni per jutjar, ni per imposar multes, ni per allotjar-s'hi, ni per reclamar-hi fiadors, ni per reclutar-hi homes per la host, ni per exigir-hi prestacions o impostos», la qual cosa volia dir que els habitants del domini monacal o episcopal havien de prestar a l'abat o al bisbe els mateixos tributs que en qualsevol altre lloc es prestaven o satisfaciaven al comte, ultra les obligacions inherents a l'explotació de les terres de propietat del monestir.

L'ESGLÉSIA DE L'EPOCA FEUDAL

El clergat reformista contra les violències feudals

El clergat dels segles XI i XII compartí amb la noblesa la possessió dels dominis territorials del país i l'apropiació de l'excedent productiu de la pagesia. Aquesta posició privilegiada no era nova, ja venia dels segles anteriors si bé amb l'establiment del sistema feudal creixeria i es consolidaria, no pas però sense contradiccions ni dificultats. Les contradiccions venien de l'antagonisme entre el compromís temporal i la missió espiritual de l'església: les pràctiques simoniaques o compres de càrrecs eclesiàstics per famílies aristocràtiques en són testimoniatge. El 1019 s'arribà a pagar 100.000 sous per l'arquebisbat de Narbona, i és evident que es tractava d'una inversió que la família del nou jerarca eclesiàstic s'apressaria a rentabilitzar «saquejant» la diòcesi.

En resposta al camí violent i de submissió al laicat que fresaven aquests prelats simoníacs i

els seus familiars, un sector del clergat, comandat per l'abat i bisbe Oliba, es va comprometre en una tasca reformadora que tenia com objectiu salvaguardar la missió espiritual de l'Església, desvinculant-la el màxim possible, dels poders temporals, sense trencar, però, amb l'autoritat comtal. Això, que suposava acabar amb les pràctiques simoniaques i per tant amb el control de les institucions eclesiàstiques per la noblesa, es convertí en una autèntica guerra entre llinatges aristocràtics i comunitats eclesiàstiques. Una guerra en la que els nobles prengueren la iniciativa confiscant rendes i propietats als seus contrincants, mentre l'Església, reduïda a defensar-se del pillatge dels barons, emprava com a arma defensiva els tribunals i l'excomunió, sense renunciar tampoc a la violència. En aquesta lluita el clergat trobà, en pagesos i mercaders, uns aliats circumstancials, víctimes com ells de la violència nobiliària. Testimoni d'aquesta aliança fou la difusió de les sazeres i la promulgació de les treves de Déu. El principi canònic de que tota violència devia finir a les portes de l'església, convertí els temples en lloc d'asil i de resistència a l'opressió senyorial. L'originalitat de Catalunya està però en l'extensió del dret d'asil al territori al voltant de l'església en un radi de trenta passos. La violació d'aquest recinte, anomenat **sacreria** o **sagrera**, implicava l'excomunió. El destí originari de la segrera era el d'acollir la sepultura dels fidels difunts, però en els anys de màxima violència feudal (de cap a 1030 a cap a 1070) acollí també els vius que començaren fent-hi construccions (**sacraries**, **sagraris**) per guardar-hi estris i provisions, i acabaren residint-hi. Això explica en part la tendència de l'hàbitat rural a apinyar-se al voltant de l'església, el qual constitueix un testimoni de l'aliança circumstancial entre el clergat i la pagesia en front de la violència senyorial.

Les assemblees de pau i treva, armes per a un compromís

En la primera meitat del segle XI les lluites entre nobles, el pillatge dels béns eclesiàstics per l'aristocràcia i la violència exercida desmesuradament pels barons sobre pagesos i mercaders arribaren a amenaçar els fonaments del sistema, un sistema que l'Església considerava providencial. Es possible fins i tot que el descontent popular fes témer algun intent revolucionari al camp. La jerarquia eclesiàstica, eixida de les pròpies files de la noblesa, es posà al front d'aquests moviment popular per conduir-lo, neutralitzar-lo, despullar-lo de les seves tendències revolucionàries, donar-li un caire pacifista i menar-lo a un compromís amb la noblesa. Els termes del compromís serien els següents: els senyors respectaran les propietats de l'Església, no pertorbaran el normal desenvolupament de les activitats comercials que forneixen rendes a nobles i prelats, i donaran unes

garanties elementals a la pagesia —estabilitat a la terra, contractes escrits. A canvi podran generalitzar i treure profit, sense gaires limitacions, del sistema feudal de rendes i serveis imposat a la classe pagesa. Per portar a la noblesa a semblant compromís l'Església es va valdre de la seva autoritat moral, del temor a les sancions espirituals i del recolçament dels sectors populars.

Instruments idonis per refrenar la violència desordenada de la jove noblesa catalana, apart de la proliferació de les sagreres, foren les assemblees de pau i el moviment de la treva de Déu. La idea d'imposar uns dies setmanals de treva que havien de respectar-se sota l'amenaça d'excomunió va ésser obra dels cercles eclesiàstics catalans que es movien entorn a la figura del bisbe-abat Oliba. La primera treva de Déu documentada fou la decretada a Toluques del Rosselló el 1027, en una assemblea popular que hom n'hi diu sínode perquè la presidiren el bisbe Oliba de Vic i el capítol de la catedral d'Elna. Li seguí l'assemblea de pau que convocà a Vic el bisbe Oliba l'any 1033 i que fixà la treva setmanal des del dijous a la tarda fins el dilluns al matí. I el moviment de la treva de Déu encara es perfeccionà en el sínode de Toluques de 1065 i els concilis de Girona i Vic de 1068. La protecció divina ja no sols s'estendria a les sagreres i a tots els cristians uns dies a la setmana, sinó que inclouria els ramats, els béns, les comunitats rurals, els **negociatores** que anaven i venien de mercat i, està clar, les possessions eclesiàstiques. Al principi, l'èxit del moviment fou relatiu perquè molts barons, menyspreant les amenaces d'excomunió, violaren les treves. La idea de la pau de Déu s'anà imposant, però, poc a poc, i l'èxit fou complet quan el clergat aconseguí que les famílies comtals —temeroses del poder de la noblesa— prenguessin la iniciativa en la convocatòria de les assemblees de pau i treva que presidiren des de mitjà segle XI. Formades des d'aleshores per comtes, prelats i cortesans, amb l'assistència, moltes vegades, com a simples espectadors, de gent de la ruralia, aquestes assemblees prefiguren la composició i funcions de les futures Corts.

Reformisme i feudalització

Les sagreres, el moviment de pau i treva i l'aliança amb la pagesia, en front de les formes més violentes de la feudalització, constitueixen també un testimoni de la resistència que el sector reformista del clergat, encapçalat per l'abat Oliba, oposà al sistema feudal en defensa de l'ordre polític i social tradicional. Aquesta lluita, que l'Església catalana portà conjuntament amb els llinatges comtals, finí, ja ho sabem, en un compromís, ben lògic donada l'extracció social de la jerarquia eclesiàstica. L'Estat feudal, amb tota la seva xarxa de relacions feudo-vassa-

llàtiques, acabaria imposant-se si bé hom salvaria el principi d'autoritat, que senyors laics i eclesiàstics coincidiren en reconèixer al comte de Barcelona.

Des de cap el 1060 es pot donar per acabada la resistència del sector reformista del clergat, mentre s'iniciava l'inclusió de l'Església catalana en l'engranatge de vincles personals, que configurarien la nova societat, i això precisament en un moment en que el Pontificat s'esforçava per desvincular les institucions eclesiàstiques de la subordinació als laics. A Catalunya, malgrat les visites de legats pontificis, el clergat s'integrà plenament en el nou sistema: monestirs i capítols tindrien nombrosos castells defensats per tropes de cavallers. Com qualsevol senyor, els bisbes i els abats reberien l'homenatge de llurs castlans, infundarien terres i rendes —els delmés parroquials— cobrarien serveis militars de llurs fidels i àdhuc considerarien llurs càrrecs com un **honor** rebut del comte. No és estrany doncs trobar en el segle XI a prelats catalans prestant jurament de fidelitat i homenatge als comtes del país dels que es consideraven vassalls i dels que rebien bisbats i abadies mitjançant la corresponent cerimònia d'investidura. El sistema feudal s'enquistà fins i tot dins les mateixes estructures de l'Església catalana de manera que bisbes, abats, canonges, ardiaques, monjos i preveres establiren entre si vincles de caràcter feudo-vassallàtic que es sobreposaren als pròpiament eclesiàstics. Res d'estrany, doncs, que quan el comte Ramon Berenguer III de Barcelona va morir el 1131 deixés al seu successor en testament, no solament els comtats, sinó també els bisbats i l'arquebisbat de Tarragona, com si d'una propietat particular es tractés.

Aquesta Església, feudalitzada a la segona meitat del segle XI, es renovaria, però, el segle XII amb la introducció i assimilació de noves formes espirituals i religioses.

La renovació del segle XII

Al marge de la problemàtica estructural que acabem d'examinar, en l'aspecte més purament religiós hom ha d'assenyalar que el benedictinisme, vinculat a la reforma de Benet d'Aniana, i estès pel país arran de la conquesta franca (segles VIII-IX) arribà a posseir més de cent cinquanta cenobis. Molts monestirs però desaparegueren i altres foren absorbits per congregacions de Provença i Llenguadoc, com Sant Víctor de Marsella, durant el segle XI. En el XII l'entrada del Cister va fer perdre impuls a l'expansió benedictina. A mitjà segle XII, els cistercencs, vinguts de França, fundaren Poblet (Conca de Barberà) i Santes Creus (Camp de Tarragona), i devers 1175 el cenobi femení de Santa Maria de Vallbona.

Les canòniques catedralícies i no catedralícies que funcionaven a Catalunya des del segle IX sota el model aquisgranenc entraren en decadència durant el segle XI. Arribaren aleshores a Catalunya els moviments de reforma, gregorians, agustinians i, sobretot, els canonges de Sant Ruf d'Avinyó, que reformaren les canòniques antigues i en fundaren de noves. Al segle XII correspon finalment l'entrada a Catalunya dels premonstratencs (Bellpuig de les Avellanes, 1166) i dels cartoixans (Escaladei, 1163).

Com una manifestació pregonada de la mentalitat de la noblesa medieval (barreja d'esperit religiós i ideal cavalleresc), una sortida a la situació econòmica de molts fadrísters de les famílies de la noblesa i una derivació exterior de l'esperit bel·licós dels feudals (les creades), cal entendre el naixement de les ordes religioses-militars de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem (1048) i del Temple (1119), ambdues molt aviat afincades a Catalunya. La primera donació particular, a Catalunya, en favor dels hospitalers és de l'any 1108, i la primera —el castell de Granyena— en favor dels templers, del 1131,

quan el comte Ramon Berenguer III de Barcelona es va fer cavaller de l'orde. La tasca específica de les ordes del Temple i de l'Hospital —la defensa de la cristiandat i la lluita contra l'infidel— i les necessitats de la conquesta cristiana expliquen fàcilment la prosperitat i expansió de les ordes en territori català: molts cavallers catalans van professar en elles, els comtes-reis les van protegir i els poderosos els hi van fer cessió de drets, terres i castells, de tal manera que templers i hospitalers, a finals del segle XII, ja havien esdevingut una potència econòmica, militar i política dins de la corona catalano-aragonesa, i alguns de llurs membres eren persones de confiança dels monarques.

Finalment, cal esmentar l'únic orde militar fundat a Catalunya en aquest període: l'orde de Sant Jordi d'Alfama, creat el 1201 pel comte-rei Pere el Catòlic, amb el propòsit de defensar la zona desèrtica anomenada aleshores Alfama, que comprenia una extensa faixa costera que anava des de la desembocadura de l'Ebre fins a Cambrils.

